

Maciej Łuczak, Leonard Nowak

Profesor dr hab. Jerzy Gaj (1929–2016) : wybitny historyk kultury fizycznej

Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura
Fizyczna 16/2, 11-26

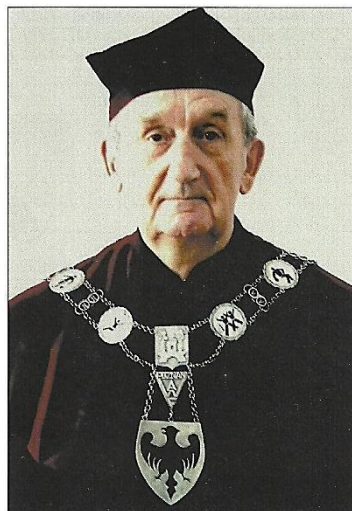
2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Maciej ŁUCZAK*
Leonard NOWAK**

**Profesor dr hab. Jerzy Gaj
(1929–2016).
Wybitny historyk kultury
fizycznej**

Streszczenie

Niniejsza publikacja powstała z inicjatywy Jego wychowanków. Jest dedykowana Profesorowi Jerzemu Gajowi, wybitnemu naukowcowi w zakresie historii kultury fizycznej, nauczycielowi akademickiemu, działaczowi kultury fizycznej. Na uwagę zasługuje Jego wkład w upowszechnianie najnowszej historii wychowania fizycznego i sportu, a w ostatnim okresie – także turystyki. Profesor Jerzy Gaj był twórcą Letniej Szkoły Historyków Kultury Fizycznej w Polsce. Jego udział w procesie dydaktycznym, naukowym i edytorskim licznych publikacji, recenzji i opinii naukowych ma nieocenione znaczenie dla rozwoju historii kultury fizycznej. Dowodem jest powszechne uznanie i liczne wyróżnienia przyznane Panu Profesorowi.

Słowa kluczowe: Jerzy Gaj (1929–2016), biografia, najnowsze dzieje kultury fizycznej.

Dzień 30 grudnia 2016 r. to smutna data dla środowiska akademickiego poznańskiej AWF i całego środowiska akademickiego w Polsce. W tym dniu zakończył pracowite życie powszechnie szanowany prof. zw. dr hab. Jerzy Gaj – jeden z najwybitniejszych polskich historyków kultury fizycznej, absolwent Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu i Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W szkolnictwie wyższym przepracował 57 lat, w tym 35 lat w Zamiejscowym Wydziale Kultury Fizycznej w Gorzowie Wielkopolskim (1976–2011). Pełnił wiele funkcji, m.in. prorektora, dziekana i dyrek-

* dr hab. prof. AWF, Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Wydział Wychowania Fizycznego, Sportu i Rehabilitacji; e-mail: luczak.maciej.awf@wp.pl

** prof. dr hab., Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej poznańskiej Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Gorzowie Wlkp.; e-mail: l.nowak@awf-gorzow.edu.pl

tora Instytutu Szkolnego Wychowania Fizycznego Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Gdańsku, prorektora ds. Filii oraz prorektora ds. Zamiejscowego Wydziału Wychowania Fizycznego poznańskiej AWF i dyrektora Instytutu Nauk Humanistycznych, kierownika Pracowni, Zakładu i Katedry Historii Kultury Fizycznej.

Ten wybitny znawca dziejów polskiej kultury fizycznej wypromował na stopień doktora nauk o kulturze fizycznej 11 doktorantów i ponad 500 magistrantów. Doprowadził do realizacji trzech przewodów habilitacyjnych. Opublikował ponad 160 prac, w tym 11 prac zwartych, 11 zwartych współautorskich.

Był autorem, współautorem i redaktorem kilkunastu książek. Jego zainteresowania naukowe oscylowały wokół polskiej kultury fizycznej, ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski, Gdańska, Gorzowa Wlkp. i rodzinnego Leszna. Upowszechniał wiedzę o Wielkopolsce i Polsce w rozmaitych publikacjach: *Zarys dziejów kultury fizycznej w Wielkopolsce* (współautor Z. Grot), *Zarys historii polskiej kultury fizycznej w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, *Kultura fizyczna na Ziemi Gorzowskiej 1945–1979* (współautorzy A. Natanek, B. Woltmann, L. Nowak), *Dzieje kultury fizycznej w Polsce* (współautor K. Hądzelek), *Sport w Polsce 1919–1939*, *Zarys historii sportu w Polsce 1867–1996* (współautor B. Woltmann), *Sport w województwie gorzowskim w latach 1975–1990* (współred. B. Woltmann), *Sport w Lesznie w latach 1902–1996*, *Dzieje MKKS „Polonia – 1912” (1912–2002)*, *Zarys historii turystyki w Polsce*, *Dzieje turystyki w Polsce* oraz pod Jego redakcją – *Dzieje poznańskiej Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu 1919–1994*.

Jerzy Ludwik Gaj urodził się 22 grudnia 1929 r. w Lesznie. Był synem Stefana – starszego wachmistrza 17. Pułku Ułanów im. Bolesława Chrobrego – i Heleny z domu Glumiak (ur. 8 września 1908 r.). Ojciec Jerzego pełnił funkcję szefa kancelarii 17. Pułku Ułanów, a w czasie II wojny światowej, mianowany chorążym, służył w Armii Krajowej.

Jerzy Gaj lata młodości spędził w Lesznie. Do szkoły podstawowej uczęszczał w latach 1936–1939. Dalszą edukację przerwała wieść o zbliżającej się agresji ze strony Niemiec. W sierpniu 1939 r. wraz z matką, rodzeństwem i innymi rodzinami przeniósł się za Lwów, który od 20 września 1939 r. był okupowany przez Armię Czerwoną¹. W czasie, kiedy Niemcy rozpoczęli wycofywanie się w 1939 r. ze Lwowa za San, Jego matka Helena dzięki doskonałej znajomości języka niemieckiego wynegocjowała z komendantem pociągu ewakuacyjnego możliwość powrotu do Polski. Z uwagi na to, że Jego ojciec był oficerem Wojska Polskiego (dalej: WP) i brał udział w wojnie z Rosją Sowiecką w 1920 r., obawiano się represji ze strony rosyjskiej służby bezpieczeństwa, tzw. NKWD², która Lwów przejmowała od Wehrmachtu. W grudniu 1939 r. rodzina Gajów – Helena wraz z dziećmi: Czesławem (11 stycznia 1926 r.) i Ludwiką (28

¹ Archiwum Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu (dalej AAWF w Poznaniu), Tezka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Ankieta personalna Jerzego Gaja.

² NKWD – Narodny Komisariat Wnutriennych Dieł (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych).

marca 1935 r.)³ – wróciła do Leszna. Niemcy skonfiskowali mieszkanie i Gajowie zmuszeni byli zamieszkać u rodziców matki Jerzego. W sierpniu 1940 r. Jerzy Gaj wraz z bliskimi został wysiedlony do Generalnej Guberni. Następnie zamieszkał u rodziny w Tenczynku niedaleko Krzeszowic, w województwie krakowskim. Tam ukończył szkołę powszechną siedmioklasową⁴. Jesienią 1944 r. 14-letniego Jerzego Niemcy przymusowo wcielili do grupy wykonującej prace fortyfikacyjne przy tzw. Linii Franka⁵. Codzienny strach o jutro zabrał Panu Profesorowi szczęście i radość młodości, przyspieszając proces dojrzewania.

Wiosną 1945 r. rodzina Gajów powróciła do rodzinnego Leszna. Tam Profesor w miejscowym gimnazjum i liceum ogólnokształcącym kontynuował naukę (1945–1950)⁶. W tym czasie związał się z harcerstwem. Działał w jego strukturach⁷ w latach 1945–1950 i 1957–1961, uzyskując uprawnienia instruktorskie. Równocześnie uprawiał lekkoatletykę, startując w barwach Harcerskiego Klubu Sportowego, a następnie Kolejowego Klubu Sportowego w Lesznie. Zaraz po maturze rozpoczął studia w Wyższej Szkole Wychowania Fizycznego w Poznaniu⁸. Po ich ukończeniu podjął studia eksternistyczne na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej: UAM). Tytuł zawodowy magistra wychowania fizycznego uzyskał w 1954 r.⁹ na podstawie pracy pt. *Powstanie i rozwój Klubu Sportowego „Unia” w Lesznie (1938–1953)*¹⁰, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Zdzisława Grota (z UAM) w Zakładzie Historii i Organizacji Kultury Fizycznej¹¹ Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu¹². Zaczął tam prowadzić ćwiczenia z hi-

³ Relacja ustna Przemysława Gaja – syna Jerzego Gaja z dnia 27 marca 2017 r.

⁴ AAWF w Poznaniu, Teczka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Odpis, Świadcstwo Szkoły Ogólnokształcącej, Stopnia licealnego.

⁵ AAWF w Poznaniu, Teczka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Ankieta personalna Jerzego Gaja. We wsi Brzoskwinia pracował we wrześniu i listopadzie 1944 r. w karnym obozie przy kopaniu okopów.

⁶ AAWF w Poznaniu, Teczka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Odpis, Świadcstwo Szkoły Ogólnokształcącej, Stopnia licealnego.

⁷ AAWF w Poznaniu, Teczka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Ankieta personalna Jerzego Gaja.

⁸ AAWF w Poznaniu, Teczka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Zaświadczenie o stanie odbytych studiów wyższych, Poznań dnia 22.07.1999 r.

⁹ AAWF w Poznaniu, Teczka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Pismo do rektora Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu o dopuszczenie do egzaminu magisterskiego, Poznań, 25.09.1954 r.

¹⁰ „Kronika Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu”, z. 1: *do 1956/57 r.*, Poznań 1957, s. 69.

¹¹ Zakład Historii i Organizacji Kultury Fizycznej powołano w dniu 1 stycznia 1954 r.

¹² *Katedry i Zakłady WSWF*, „Kronika Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu”, z. 1: *do 1956/57 r.*, s. 68–69. Od 1945 r. przedmiot dzieje wychowania fizycznego prowadził sam prof. E. Piasecki. Po Jego śmierci (17.07.1947) wykłady i ćwiczenia z historii kultury fizycznej w latach 1950–1953 prowadził mgr Antoni Balcerek.

storii kultury fizycznej¹³. W 1960 r. na UAM obronił pracę magisterską *Miejsce Tadeusza Strumiłły w historii Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1919–1939*. Wkrótce awansował na stanowisko adiunkta. Po trzech latach (w 1963 r.) – mając na koncie sześć publikacji naukowych – na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UAM obronił pracę doktorską pt. *Główne nurty ideowe Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1919–1939*. W 1965 r. przebywał na stażach naukowych na wydziałach wychowania fizycznego w Pradze i Bratysławie. Znacznie pomnożył dorobek naukowy i w 1969 r. został powołany na stanowisko docenta etatowego WSWF w Poznaniu¹⁴.

W tym samym roku poprosił o przeniesienie do Gdańska, gdzie przyczynił się do przekształcenia tamtejszego Studium Nauczycielskiego Wychowania Fizycznego – resortu kultury fizycznej – w Wyższą Szkołę Wychowania Fizycznego. Pełnił w niej funkcję dziekana, dyrektora Instytutu Szkolnego Wychowania Fizycznego, Instytutu Nauk Humanistycznych, kierownika Zakładu Nauk Społeczno-Politycznych, a od 1972 r. – prorektora ds. nauki.

W 1973 r. uzyskał stopień doktora habilitowanego w Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie na podstawie pracy *Zarys dziejów kultury fizycznej w Wielkopolsce*, a pięć lat później otrzymał tytuł naukowy profesora (1978)¹⁵.

Propozycja ze strony kierownictwa AWF w Poznaniu w 1976 r. – wzmocnienia naukowego i organizacyjnego Filii poznańskiej Akademii Wychowania Fizycznego – sprawiła, że Profesor Jerzy Gaj w trakcie drugiej kadencji przeniósł się do Gorzowa Wielkopolskiego. Tam, sprawując funkcję prorektora ds. Filii (1976–1984), a następnie prorektora ds. Zamiejscowego Wydziału Wychowania Fizycznego (1984–1987), dyrektora Instytutu Nauk Humanistycznych (w latach 1987–1991), „przyniósł [...] swoje olbrzymie doświadczenie warsztatowe, swe wcześniejsze dokonania badawcze, uznane w świecie akademickim osiągnięcia”¹⁶. Pełnił też obowiązki kierownika Samodzielnej Pracowni Historii Kultury Fizycznej (w 1984 r. przekształconej w Zakład Historii i Organizacji Kultury Fizycznej, a następnie – w 1987 r. – w Zakład Historii Kultury Fizycznej)¹⁷, a od 1993 r. – aż do osiągnięcia wieku emerytalnego w 2000 r. – kierownika Katedry Historii Kultury Fizycznej. Profesor był zatrudniony nadal w Za-

¹³ *Samodzielni pracownicy nauki i zastępcy profesorów WSWF*, „Kronika Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu”, z. 1, s. 41.

¹⁴ Jerzemu Gajowi pozytywną opinię na stanowisko docenta etatowego wystawili prof. dr hab. Zdzisław Grot i prof. dr hab. Witold Jakóbczyk.

¹⁵ Prof. Jerzy Gaj był drugą osobą w Gorzowie Wielkopolskim, która otrzymała tytuł profesora.

¹⁶ B.J. Kunicki, *Przedmowa*, [w:] B.J. Kunicki (red.), *Z dziejów kultury fizycznej. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Gajowi z okazji 65 rocznicy urodzin*, Wyd. Polskie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej, Sekcja Historii i Oddział w Gorzowie Wlkp., Gorzów Wlkp. 1996, s. 3.

¹⁷ B. Woltmann, *Działalność Profesora Jerzego Gaja w dziedzinie historii kultury fizycznej*, [w:] B.J. Kunicki (red.), *Z dziejów kultury fizycznej. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Gajowi z okazji 65 rocznicy urodzin*, s. 6.

miejscowym Wydziale KF poznańskiej AWF w Gorzowie Wlkp.¹⁸, a także w Wyższej Szkole Gastronomii i Hotelarstwa w Poznaniu w latach 2000–2011.

Profesor Jerzy Gaj organizował i współorganizował wiele konferencji krajowych i jedną międzynarodową – *Education Physique des enfants avants l'epoque de La puberté* (1974) oraz *Kultura fizyczna przełomu XIX i XX wieku* (1970), *Kultura fizyczna ludności rodzimej na byłym pograniczu niemieckim w WM Gdańsku do 1939 r.* (1975). Jednym z największych przedsięwzięć organizacyjnych Profesora było zainicjowanie i prowadzenie przez Niego Letniej Szkoły Historyków Kultury Fizycznej. „To unikalne w skali kraju spotkanie historyków z uczelni wychowania fizycznego, wyższych szkół pedagogicznych i historyków kultury fizycznej z kilkunastu ośrodków akademickich w kraju oraz Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu posiadało uniwersalną formułę sympozjum i zarazem warsztatów historycznych. Dzięki osobistemu zaangażowaniu Jerzego Gaja w Chylinie wykładał znany metodolog prof. Jerzy Topolski (1928–1998). Organizowane cyklicznie w Ośrodku Dydaktyczno-Szkoleniowym poznańskiej AWF w Chylinie ogólnopolskie konferencje naukowe w ramach *Letniej Szkoły Historyków Kultury Fizycznej* (1986, 1988, 1990, 1993, 1995, 1997, 1999, 2001, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015) pozostawiło po sobie piętnaście obszernych tomów interesujących materiałów. Wszystkie tomy wydano pod wspólnym tytułem: *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*¹⁹. Wśród konferencji współorganizowanych przez Profesora należy wymienić *I Międzynarodową Konferencję Historyczną* (1969) poświęconą polskiej kulturze fizycznej okresu rozbiorów. Jej pokłosiem była monografia pt. *Studia nad dziejami kultury fizycznej XIX i XX wieku* (wydana w 1973 r.). Tego roku zorganizował jeszcze konferencję z okazji *50-lecia Klubu Sportowego „Gedania”* zakończoną monografią pod Jego redakcją. Sprawując funkcję prezesa Gdańskiego Polskiego Towarzystwa Naukowego Kultury Fizycznej, Jerzy Gaj zorganizował w 1975 r. sesję popularnonaukową, która miała na celu ukazanie dorobku kultury fizycznej w powojennej Polsce. W 1977 r. współorganizował konferencję naukową nt.: *Kultura fizyczna na ziemiach północno-zachodnich w PRL*. Angażował się też w studencki ruch naukowy. Zorganizował *VIII Ogólnopolską Konferencję Studenckich Kół Naukowych Wyższych Szkół Wychowania Fizycznego* (1972 r.) i kilka konferencji uczelnianych. Efektem uczestnictwa w pracach badawczych członków studenckiego Koła Naukowego Historyków było kilka wyróżnionych prac na wspomnianych konferencjach²⁰. Przy współdziałaniu Profesora w poznańskiej WSWF wyróżniano studentów od-

¹⁸ L. Nowak, *Działalność dydaktyczno-naukowa i organizacyjna profesora Jerzego Gaja w szkolnictwie wyższym wychowania fizycznego*, [w:] T. Jurek, K. Obodyński, S. Zaborniak, (red.), *Z dziejów turystyki i sportu w Polsce*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009, s. 19.

¹⁹ Tamże.

²⁰ B. Woltmann, *Działalność Profesora Jerzego Gaja w dziedzinie historii kultury fizycznej*, s. 8.

noszących wybitne sukcesy sportowe Medalem im. Bronisława Szwarca, a w WSWF w Gdańsku – Medalem im. Leonida Teligi²¹.

Z dużym zaangażowaniem podchodził Profesor do prowadzonych od 1972 r. seminariów doktorskich, a następnie habilitacyjnych. Łącznie wypromował jedenastu doktorów²² oraz otoczył opieką trzech habilitantów. Przewody habilitacyjne ukończyli: dr Leonard Nowak (1998), dr Maciej Łuczak (2003) i dr Piotr Godlewski (2007). Na zlecenia rad wydziału akademii wychowania fizycznego w Polsce oraz uniwersytetów w Gdańsku, Poznaniu i Szczecinie Profesor J. Gaj wykonał 31 recenzji prac doktorskich (w tym jedną na zlecenie Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów Naukowych). Zrecenzował cztery prace na stopień doktora habilitowanego (w tym jedną na zlecenie Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów Naukowych). Wydał jedną opinię o dorobku naukowym w sprawie nadania tytułu profesora²³.

Na zlecenie komitetów wydawniczych wykonał 42 recenzje wydawnicze (monografie naukowe i prac zbiorowych). Zrecenzował również wiele artykułów naukowych w różnych wydawnictwach oraz opublikował kilkanaście recenzji na łamach czasopism, m.in. „Wychowania Fizycznego i Sportu” oraz „Kultury Fizycznej”. Napisał ponadto 10 recenzji wydawniczych materiałów pokonferencyjnych (trzy dla AWF w Warszawie, jedną dla AWF w Krakowie, sześć dla Zamiejscowego Wydziału Kultury Fizycznej w Gorzowie Wielkopolskim). Popularyzował swój dorobek naukowy w Biuletynach Wojewódzkiej Federacji Sportu w Gorzowie Wielkopolskim i na łamach prasy lokalnej, m.in. „Gazety Poznańskiej”²⁴.

Profesor brał czynny udział w licznych zespołach redakcyjnych i opinio-twórczych. W latach 1968–1969 i 1978–1989 był członkiem i redaktorem Komitetu Wydawniczego WSWF w Poznaniu, następnie współredaktorem nowo utworzonej WSWF w Gdańsku i sekretarzem uczelnianego wydawnictwa, a potem, do 1976 r., wiceprzewodniczącym Komitetu Wydawniczego. Współtworzył także Gorzowskie Towarzystwo Naukowe. Pełnił w nim funkcję wiceprezesa i wiceprzewodniczącego Kolegium Wydawniczego GTN. Zasiadał w Resortowej Komisji Nauki (1977–1984), Komisji Wydawniczej Nauk o Kulturze Fizycznej PAN (1980–1983 i 1987–1988), w Komitecie Podstawowych Proble-

²¹ L. Nowak, *Działalność dydaktyczno-naukowa i organizacyjna profesora Jerzego Gaja w szkoleniu wyższym wychowania fizycznego*, s. 21.

²² Tenże, *Wykaz prac doktorskich i habilitacyjnych napisanych pod kierunkiem prof. dra hab. Jerzego Gaja*, [w:] T. Jurek, K. Obodyński, S. Zaborniak, *Z dziejów turystyki i sportu w Polsce*, s. 47–48. Dysertacje doktorskie obronili: Adam Natanek (1983), Jerzy Krzysztofowicz (1981), Bożena Bruska-Steffen (1981), Zygmunt Twardowski (1985), Sławomir Tyszkowski (1987), Maciej Łuczak (1989), Małgorzata Nowacka (2002), Grzegorz Bieńczyk (2006), Aleksy Chmiel (2006), Bogdan Dębowski (2008), Jan Paweł Piotrowski (2012).

²³ L. Nowak, *Działalność dydaktyczno-naukowa i organizacyjna profesora Jerzego Gaja w szkoleniu wyższym wychowania fizycznego*, s. 20.

²⁴ Tamże.

mów Kultury Fizycznej: Komisji Badań Regionalnych Oddziału PAN w Poznaniu (1975–1977 i 1985–1986), a w latach 1987–1988 – Komisji Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego ds. Rozwoju Szkolnictwa Wyższego²⁵.

Działał też w towarzystwach naukowych, m.in. w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, Polskim Towarzystwie Naukowym Kultury Fizycznej (jego terenowych oddziałach w Gdańsku i w Gorzowie Wlkp.). Należał do Sekcji Historii PTNKF, która stała się w 1995 r. członkiem International Society for the History of Physical Education and Sport (ISHPES). Współtworzył w 1976 r. Gorzowskie Towarzystwo Naukowe. Współpracował też z Komisją Historyczną Głównego Komitetu Kultury Fizycznej (od 1959 r.), a w 1969 r. powoływany był także na jej członka. Działał w Komisji Historycznej Związku Harcerstwa Polskiego (1957–1961)²⁶.

Przez wiele lat pracował również w komisjach senackich i wydziałowych zajmujących się problematyką naukową. Wielkie zasługi miał Profesor w procesie przekształcania Wyższego Studium Nauczycielskiego w Gdańsku w samodzielną Wyższą Szkołę Wychowania Fizycznego, a także Filii poznańskiej Akademii Wychowania Fizycznego w samodzielny Wydział Wychowania Fizycznego w Gorzowie Wielkopolskim.

Za swoją twórczą aktywność Profesor otrzymał wiele odznaczeń, nagród i wyróżnień uczelnianych, regionalnych, resortowych i państwowych. Spośród nich najbardziej sobie cenił wyróżnienia za osiągnięcia naukowe: Nagrody Ministra (trzykrotnie) oraz najwyższe odznaczenie Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu – Medal im. Eugeniusza Piaseckiego, Złoty Medal im. Jędrzeja Śniadeckiego, a także Medal za Zasługi dla Akademii Wychowania Fizycznego w Gdańsku²⁷.

Zainteresowania naukowe związane z kulturą fizyczną w regionie wielkopolskim i Wolnym Mieście Gdańsku, a także z wychowaniem fizycznym i sportem oraz turystyką w ujęciu ogólnopolskim były rezultatem wcześniejszej pracy na rzecz szeroko pojętego środowiska. Początkowo dotyczyły dziejów ideologii społeczno-wychowawczej i układów sił politycznych w Związku Harcerstwa Polskiego w okresie międzywojennym. Analiza tych problemów znalazła odzwierciedlenie w publikacji pt. *Główne nurty ideowe w Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939*²⁸. Książkę tę przygotował na podstawie swojej dysertacji doktorskiej i artykułów zamieszczanych w „Rocznikach Naukowych WSWF w Poznaniu” w 1963 i 1965 r. – *Charakter i kierunki ideowe w Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939*²⁹ oraz *Miejsce Tadeusza Strumiły w historii harcerstwa*³⁰.

²⁵ B. Woltmann, *Działalność Profesora Jerzego Gaja w dziedzinie historii kultury fizycznej*, s. 9.

²⁶ L. Nowak, *Działalność dydaktyczno-naukowa i organizacyjna profesora Jerzego Gaja*, s. 20, 21.

²⁷ B. Woltmann, *Działalność Profesora Jerzego Gaja w dziedzinie historii kultury fizycznej*, s. 9.

²⁸ J. Gaj, *Główne nurty ideowe w Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939*, Warszawa 1966, ss. 188.

²⁹ Tenże, *Charakter i kierunki ideowe w Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939*, „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu”, z. 7, Poznań 1963, s. 3–118.

Rezultatem badań ogólnopolskich była monografia pt. *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej*³¹ oraz monografia naukowa przygotowana wspólnie z Kajetanem Hądzelkiem *Dzieje kultury fizycznej w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*³². Ta druga została oceniona przez prof. J. Topolskiego bardzo wysoko. W 1997 r. wspólnie K. Hądzelkiem Jerzy Gaj opublikował kolejną monografię – *Dzieje kultury fizycznej w Polsce (od czasów najdawniejszych po współczesność)*³³. Wspólnie z Bernardem Woltmannem wydał monografię pt.: *Sport w Polsce 1919–1939*³⁴ oraz *Zarys historii sportu w Polsce 1867–1996*³⁵.

Dalsze cztery monografie poświęcił historii turystyki: *Zarys turystyki w Polsce w XIX i XX wieku*³⁶, *Zarys historii turystyki w Polsce*³⁷, *Dzieje turystyki w Polsce*³⁸, *Dzieje turystyki w Polsce*, wydanie II rozszerzone³⁹.

Drugim nurtem zainteresowań badawczych Profesora J. Gaja były dzieje najnowsze kultury fizycznej w ujęciu regionalnym, a następnie krajowym. Początkowo przedmiot dociekań stanowiła historia kultury fizycznej w Wielkopolsce. Ich rezultat to monografia pt. *Kultura fizyczna w Wielkopolsce na tle sytuacji gospodarczo-społecznej i politycznej (1919–1939)*. Zawierała przede wszystkim rozważania związane z polityką państwa wobec rozwijającego się z różną dynamiką wychowania fizycznego i sportu⁴⁰. Problematykę tę Profesor kontynuował we wspólnej publikacji z prof. Z. Grottem – *Zarys dziejów kultury fizycznej w Wielkopolsce*, opracowując samodzielnie okres od 1919 do 1969 r.⁴¹ Na ten temat opublikował też wiele wartościowych artykułów, takich jak: *Kultura fizyczna w Wielkopolsce w 25-lecie PRL*⁴²; *Działalność Towarzystwa Gimna-*

³⁰ Tenże, *Miejsce Tadeusza Strumilli historii harcerstwa*, „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu”, z. 11, Poznań 1965, s. 103–137.

³¹ Tenże, *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej*, Warszawa – Poznań 1987, ss. 363.

³² J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*, „Monografie AWF w Poznaniu”, nr 289, Poznań 1991, ss. 392.

³³ J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, „Podręczniki AWF w Poznaniu”, nr 45, Poznań 1997, ss. 278.

³⁴ J. Gaj, B. Woltmann, *Sport w Polsce 1919–1939*, Gorzów Wlkp. 1997, ss. 108.

³⁵ J. Gaj, *Zarys historii sportu w Polsce 1867–1996*, pod red. J. Gaja i B. Woltmanna, Gorzów Wlkp. 1999.

³⁶ Tenże, *Zarys turystyki w Polsce w XIX i XX wieku*, AWF Poznań 2001, ss. 172.

³⁷ Tenże, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 2003, ss. 260.

³⁸ Tenże, *Dzieje turystyki w Polsce*, Warszawa 2006, ss. 276.

³⁹ Tenże, *Dzieje turystyki w Polsce*, wyd. 2 rozszerzone, Warszawa 2008, ss. 346.

⁴⁰ Tenże, *Kultura fizyczna w Wielkopolsce na tle sytuacji gospodarczo-społecznej i politycznej (1919–1939)*, „Monografie WSWF w Poznaniu”, nr 6, Poznań 1965, ss. 140.

⁴¹ L. Nowak, *Działalność dydaktyczno-naukowa i organizacyjna profesora Jerzego Gaja w szkolnictwie wyższym wychowania fizycznego*, s. 16. Warto dodać, że wcześniejsze zainteresowania badawcze J. Gaja dotyczyły ideologii społeczno-wychowawczej Związku Harcerstwa Polskiego w Rzeczypospolitej w latach międzywojennych. Zgromadzony materiał badawczy zaprezentował w dysertacji doktorskiej, a następnie monografii zatytułowanej *Główne nurty ideowe w ZHP w latach 1918–1939* (wydanej w Warszawie w 1966, ss. 187.) i w kilku innych artykułach.

⁴² „Kultura Fizyczna” 1971, nr 8, s. 348–358.

stycznego „Sokół” w Wielkopolsce w latach 1919–1939⁴³; *Kultura fizyczna na wielkopolskiej wsi w latach 1920–1951*⁴⁴. Kilka tekstów poświęcił historii Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu. Były to m.in.: *50-lecie Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu*⁴⁵; *Tradycje i dorobek Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu*⁴⁶; *Z dziejów poznańskiej AWF*⁴⁷; *Rola i miejsce Studium Wychowania Fizycznego Uniwersytetu w Poznaniu w historii Akademii Wychowania Fizycznego*⁴⁸; *Tradycje i dorobek Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu*⁴⁹. Obchody jubileuszu 75-lecia Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu stały się okazją do zaprezentowania jej bogatego dorobku naukowego, dydaktycznego, sportowo-kulturalnego itp. Dzięki inicjatywie prof. J. Gaja powstała monografia pod Jego redakcją, zatytułowana *Dzieje Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu 1919–1994*⁵⁰. Była to kontynuacja wcześniejszej inicjatywy Z. Grota, odnoszącej się do WSWF w Poznaniu⁵¹.

Na łamach „Roczników Naukowych AWF w Poznaniu” Profesor zamieścił jeszcze wiele artykułów, z których na szczególną uwagę zasługują: *Źródła prasowe w badaniach dziejów kultury fizycznej w Wielkopolsce*⁵²; *O przydatności źródeł w archiwach terenowych dla badań rozwoju kultury fizycznej w Wielkopolsce (lata 1918–1939)*⁵³; *Z problematyki badań dziejów kultury fizycznej w Wielkopolsce*⁵⁴; *Poznańskie badania w zakresie historii kultury fizycznej*

⁴³ Z. Pawluczuk (red.), *Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”*, Gdańsk 1996, s. 119–126.

⁴⁴ B. Woltmann (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 4, Gorzów Wlkp. 2000, s. 157–172.

⁴⁵ „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1971, nr 3, s. 162–165.

⁴⁶ „Kultura Fizyczna” 1969, nr 3, s. 106–112.

⁴⁷ „Roczniki Naukowe AWF w Poznaniu” 1981, z. 30, s. 19–27.

⁴⁸ „Biuletyn Informacyjny AWF w Poznaniu” 1994, nr 2, s. 9–13.

⁴⁹ „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1994, nr 3, s. 91–100.

⁵⁰ „Monografie AWF w Poznaniu”, nr 312, Poznań 1996, ss. 297. Współautorami pracy byli Z. Grot, M. Łuczak, W. Osiński i R. Wieczorek.

⁵¹ Z. Grot, *Krótki rys Studium Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–1939*, [w:] M. Godycki (red.), *40 lat od Katedry Wychowania Fizycznego UP do Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu*, Poznań 1959, s. 13–44; tenże, *Katedra i Studium Wychowania Fizycznego na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1945*, [w:] J. Gaj (red.), *Dzieje Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu (1919–1994)*, Poznań 1996, s. 12–83.

⁵² *40 lat od Katedry Wychowania Fizycznego UP do WSWF w Poznaniu (część I do 1918 r.)*, Poznań 1959, s. 557–563.

⁵³ „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu” 1965, z. 10, s. 265–270; tenże, *Źródła prasowe w badaniach dziejów kultury fizycznej w województwie poznańskim (prasa miasta Poznania w latach 1918–1939)*, „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu” 1965, z. 10, s. 259–264; tenże, *Źródła prasowe w badaniach dziejów kultury fizycznej w województwie poznańskim – prasa prowincjonalna lat 1918–1939*, cz. 2, „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu” 1964, z. 8, s. 161–165.

⁵⁴ „Zeszyty Wielkopolskie” 1968, nr 7, s. 79–83; tenże, *Z problematyki badań dziejów kultury fizycznej Wielkopolski (1945–1956)*, „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu” 1969, z. 18, s. 205–227.

[z T. Ziółkowską]⁵⁵; *Badania regionalne w zakresie historii kultury fizycznej na przykładzie poznańskiej AWF*⁵⁶. Problematykę sportu wśród klasy robotniczej prezentował na łamach seryjnego wydawnictwa pt. „Sport Robotniczy”, ukazującego się w latach 1962–1974. Były to teksty: *Sport robotniczy w Chodzieży*⁵⁷; *Udział Związku Walki Młodych w rozwijaniu kultury fizycznej w województwie poznańskim w latach 1945–1948*⁵⁸; *Prasa wielkopolska jako informator, propagator i organizator kultury fizycznej w latach 1945–1948*⁵⁹; *Podziemne życie sportowe w okupowanej Wielkopolsce*⁶⁰. Swemu mistrzowi J. Gaj poświęcił artykuły: *W 70. rocznicę urodzin prof. dra Zdzisława Grota*⁶¹ i *Wkład prof. dra Zdzisława Grota do historii kultury fizycznej Wielkopolski*⁶².

W dorobku naukowym Jerzego Gaja znalazły się publikacje dotyczące rodzinnego miasta Autora: *Początki i rozwój sportu w Lesznie 1902–1939*⁶³; *Początki sportu w Lesznie i jego rozwój w latach 1902–1995*⁶⁴; *Sport w Lesznie w latach 1902–1996 (Der Sport in Leszno in Jahren 1902–1996)*⁶⁵; *Dzieje MKKS „Polonia – 1912” (1912–2002)*⁶⁶; *Rola samorządu w rozwoju kultury fizycznej w Lesznie w latach III Rzeczypospolitej (The role of Self – Government in Leszno in the development of physical culture within the Third Republic period)*⁶⁷.

Wspólnie z gorzowskimi pracownikami naukowymi Katedry Historii Kultury Fizycznej opracowano monografie zespołowe: *Kultura fizyczna na ziemi gorzowskiej 1945–1979*⁶⁸ oraz *Sport w województwie gorzowskim 1975–1990*⁶⁹.

⁵⁵ *Wkład poznańskiej AWF w rozwój teoretycznych podstaw kultury fizycznej*, Poznań 1975, s. 202–210.

⁵⁶ *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 2 (Ogólnopolska Konferencja Historyków Kultury Fizycznej, Chycina 1995), Wrocław 1996, s. 39–44.

⁵⁷ „Sport Robotniczy”, t. 2, Warszawa 1964, s. 131–136; tenże, *Praca sportowa Robotniczego Klubu Sportowego Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego w Kaliszu*, „Sport Robotniczy”, t. 2, Warszawa 1964, s. 148–151.

⁵⁸ „Sport Robotniczy”, t. 5, Warszawa 1971, s. 17–62.

⁵⁹ „Sport Robotniczy”, t. 6, Warszawa 1971, s. 254–274.

⁶⁰ „Sport Robotniczy”, t. 4, Warszawa 1968, s. 144–160.

⁶¹ „Kultura Fizyczna” 1974, nr 3, s. 124–127.

⁶² *Studia z dziejów Polski, Niemiec i NRD XVI–XX w.*, Poznań 1974, s. 29–32.

⁶³ *Leszno i Leszczyńscy*, Leszno 1997, s. 108–116.

⁶⁴ „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1997, nr 4, s. 137–149.

⁶⁵ Leszno 1998, ss. 216.

⁶⁶ Leszno 2002, ss. 184.

⁶⁷ W. Siwiński, R.D. Tauber, E. Mucha-Szajek, *Hotelarstwo, gastronomia, turystyka i rekreacja w procesie integracji europejskiej*, Poznań 2005, s. 104–114; J. Gaj opublikował również artykuł pt. *Michał Gutowski – kariera zawodowa i sportowa*, [w:] R. Wasztyl (red.), *Polska kultura fizyczna w czasach zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej*, AWF Kraków 2002, s. 329–338.

⁶⁸ J. Gaj, A. Natanek, B. Woltmann, L. Nowak, *Kultura fizyczna na Ziemi Gorzowskiej (1945–1979)*, Poznań 1984, ss. 140.

⁶⁹ J. Gaj, B. Woltmann (red.), *Sport w województwie gorzowskim 1975–1990*, Gorzów Wlkp. 1993, ss. 250.

Wynikiem badań regionalnych w odniesieniu do Wolnego Miasta Gdańska, a zwłaszcza interesującej Profesora „otoczki społeczno-politycznej kultury fizycznej” oraz rywalizacji sportowej między Polakami i Niemcami, była publikacja zwarta pt. *Zarys historii polskiej kultury fizycznej w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*⁷⁰. Jak stwierdził Jerzy Topolski, prof. UAM w Poznaniu, „J. Gaj dał przez pryzmat kultury fizycznej doskonałe wejrzenie w życie ludności polskiej w Gdańsku oraz pogłębiające się konflikty polsko-niemieckie”. Problematykę kultury fizycznej w Gdańsku Jerzy Gaj przedstawił także w kilku artykułach drukowanych w monografiach i Rocznikach Naukowych WSWF w Gdańsku⁷¹.

Warto podkreślić, że profesor zwyczajny dr hab. Jerzy Gaj należał do grona najwybitniejszych historyków sportu, wychowania fizycznego i turystyki w Polsce. Jego wkład w upowszechnianie najnowszej historii wychowania fizycznego i sportu, a w ostatnim okresie Jego życia - także turystyki w Polsce, miał ogromne znaczenie dla rozwoju nauki polskiej, nauk historycznych, a zwłaszcza nauk o kulturze fizycznej. Na podkreślenie zasługują Jego pionierskie opracowania dotyczące dziejów wychowania fizycznego i sportu w Polsce po II wojnie światowej i we współpracy – dziejów kultury fizycznej w Polsce oraz historii sportu w naszym kraju. W rozdziale tego ostatniego dotyczącego historii sportu w Polsce Ludowej zaprezentował szerszą perspektywę historyczną⁷², uwzględniającą wpływ uwarunkowań zewnętrznych, wewnętrznych, społeczny zasięg sportu masowego i wyczynowego na dzieje kultury fizycznej, uwikłanej w ideologię państwa. Wiele zjawisk historycznych zachodzących w sporcie i wychowaniu fizycznym w wymiarze krajowym przedstawiał również na tle uwarunkowań międzynarodowych, a mających podłoże w decyzjach zapadających poza granicami kraju. W historiografii krytycznie odnosił się do nadmiernych uproszczeń. Raził Go schematyczny sposób rozpatrywania rozwoju sportu ograniczający się tylko do analizy działalności stowarzyszeń sportowych, bez rozpatrywania udziału innych organizacji. Badaniom z zakresu historii turystyki nadał metodologiczny porządek, finalizując je wartościowymi syntezami historii turystyki w ujęciu ogólnopolskim. Był mistrzem i mentorem dla kilku pokoleń swoich uczniów⁷³. Żywe zain-

⁷⁰ J. Gaj, *Zarys historii polskiej kultury fizycznej w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Warszawa – Poznań 1976, ss. 200.

⁷¹ Tenże, *Stan badań w zakresie historii kultury fizycznej polskiej ludności w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1920–1939*, [w:] *Kultura fizyczne ludności rodzimej na byłym pograniczu niemieckim i w Wolnym Mieście Gdańsku (do 1939 roku)*, „Monografie”, nr 14: *Gdańsk*, 1975, s. 5–22; „*Gazeta Gdańska*” jako źródło w badaniach dziejów polonijnej kultury fizycznej w Wolnym Mieście Gdańsku (1929–1933), „*Roczniki Naukowe WSWF w Gdańsku*” 1975, t. 5, s. 313–324.

⁷² P. Godlewski, *Sport w Polsce na tle politycznej rzeczywistości lat 1944–1956*, Seria: „Monografie AWF w Poznaniu”, nr 367, Poznań 2007, s. 10; tenże, *Sport wyczynowy w procesie przemian ideologicznych i społecznych w Polsce 1956–1989*, Wydawnictwo Athenae Gedanenses, Gdańsk 2015, s. 11–12.

⁷³ T. Jurek, S. Zaborniak, K. Obodyński, *Wstęp*, [w:] T. Jurek, K. Obodyński, S. Zaborniak (red.), *Z dziejów turystyki i sportu w Polsce*, s. 7–8.

teresowania historią wychowania fizycznego i sportu Wielkopolski, Pomorza w ujęciu regionalnym oraz rodzinnego Leszna, Gorzowa Wielkopolskiego, Poznania, Gdańska w ujęciu lokalnym zaszczerpione przez jego nauczyciela prof. Zdzisława Grota dały ciekawe wnioski, wysoko oceniane przez wybitnych profesorów, znawców historii i metodologii (m.in. prof. dra hab. Jerzego Topolskiego). Jerzy Gaj, upowszechniając rezultaty eksploracji w postaci syntez w językach obcych (niemieckim i angielskim), wytyczył pewien kierunek badań ogólnopolskich i regionalnych. Równocześnie był otwarty na naukową dyskusję i nowe strategie patrzenia na dochodzenie do prawdy historycznej. Dowodem Jego pozycji w świecie nauki było powszechne uznanie i liczne wyróżnienia przyznane przez resort kultury fizycznej i uczelnie, w których pracował jako dydaktyk⁷⁴ i naukowiec.

* * *

Profesor był człowiekiem z natury pogodnym, o wielostronnych zainteresowaniach. Wobec doktorantów był promotorem o usposobieniu łagodnym, ale w dyskusji potrafiącym w sposób subtelny celnie ripostować, odsłaniając wyraziście swoje racje, dając impuls do myślenia i zastanowienia. Cenił wysoko zawód historyka, starając się wypełniać go rzetelnie, będąc krytycznym wobec powierzchowności w badaniach i działalności naukowej.

Ostatni raz rozmawiałem z nim w dniu Jego urodzin (22 grudnia 2016 r.), a więc na osiem dni przed śmiercią. Mimo wcześniejszych dwóch udarów mózgu, pamięć mu dopisywała. Prosił, by pozdrowić wspólnych przyjaciół. Na odejście z ziemskiej drogi był przygotowany. Czekał na nie ze spokojem. Pozostał wierny swoim ideałom, pozostawiając po sobie bogaty dorobek z zakresu szeroko rozumianej kultury fizycznej i pamięć tych, którzy Go poznali bliżej.

Prof. dr hab. Jerzy Gaj pochowany został 5 stycznia 2017 r. na Cmentarzu na Junikowie w Poznaniu, pole 5, kwatera 6, rząd 36, miejsce 6⁷⁵.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Archiwum Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu (dalej AAWF w Poznaniu), Teczka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Ankieta personalna Jerzego Gaja.

⁷⁴ Na uwagę zasługuje fakt, że Profesor J. Gaj w latach 1994–2003 był również prowadzącym narciarstwo zjazdowe na zimowych obozach studenckich w Zamiejscowym Wydziale Kultury Fizycznej w Gorzowie Wlkp.

⁷⁵ *Wyszukiwarka cmentarna*, <http://www.poznan.pl/mim/necropolis/>, Jerzy Gaj [dostęp 27.03.2017].

- AAWF w Poznaniu, Teczka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Odpis, Świadectwo Szkoły Ogólnokształcącej, Stopnia licealnego.
- AAWF w Poznaniu, Teczka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Pismo do rektora Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu o dopuszczeniu do egzaminu magisterskiego, Poznań, 25.09.1954 r.
- AAWF w Poznaniu, Teczka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Ankieta personalna Jerzego Gaja.
- AAWF w Poznaniu, Teczka akt osobowych Jerzego Gaja, sygn. 66. Zaświadczenie o stanie odbytych studiów wyższych, Poznań dnia 22.07.1999 r.
- Kronika Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu 1956/57, s. 69.

II. Prasa i czasopisma

- „Biuletyn Informacyjny AWF w Poznaniu” 1994.
- „Kultura Fizyczna” 1969, 1971, 1974.
- „Roczniki Naukowe AWF Poznań” 1981.
- „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu” 1965.
- „Sport Robotniczy” 1964, 1968, 1971.
- „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1971, 1994, 1997.
- „Zeszyty Wielkopolskie” 1968.

III. Relacje ustne

Relacja ustna Przemysława Gaja – syna Jerzego Gaja.

IV. Źródła internetowe

<http://www.poznan.pl/mim/necropolis/>, Jerzy Gaj

B. Literatura

- „*Gazeta Gdańska*” jako źródło w badaniach dziejów polonijnej kultury fizycznej w *Wolnym Mieście Gdańsku (1929–1933)*, „Roczniki Naukowe WSWF w Gdańsku”, t. 5, Gdańsk 1975, s. 313–324.
- 40 lat od Katedry Wychowania Fizycznego UP do WSWF w Poznaniu (część I do 1918 r.)*, Poznań 1959, s. 557–563.
- Gaj J., *Charakter i kierunki ideowe w Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939*, „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu”, z. 7, Poznań 1963, s. 3–118.
- Gaj J., *Dzieje turystyki w Polsce*, Warszawa 2006, ss. 276.
- Gaj J., *Dzieje turystyki w Polsce*, wyd. 2 rozszerzone, Warszawa 2008, ss. 346.
- Gaj J., *Główne nurty ideowe w Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939*, Warszawa 1966, ss. 188.
- Gaj J., *Kultura fizyczna w Wielkopolsce na tle sytuacji gospodarczo-społecznej i politycznej (1919–1939)*, „Monografie WSWF w Poznaniu”, nr 6, Poznań 1965, ss. 140.

- Gaj J., *Michał Gutowski – kariera zawodowa i sportowa*, [w:] R. Wasztyl (red.), *Polska kultura fizyczna w czasach zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej*, AWF Kraków 2002, s. 329–338.
- Gaj J., *Miejsce Tadeusza Strumiły historii harcerstwa*, „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu”, z. 11, Poznań 1965, s. 103–137.
- Gaj J., *Stan badań w zakresie historii kultury fizycznej polskiej ludności w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1920–1939*, [w:] *Kultura fizyczne ludności rodzimej na byłym pograniczu niemieckim i w Wolnym Mieście Gdańsku (do 1939 roku)*, „Monografie”, nr 14, Gdańsk 1975, s. 5–22.
- Gaj J., *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej*, Warszawa – Poznań 1987, ss. 363.
- Gaj J., *Zarys historii polskiej kultury fizycznej w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Warszawa – Poznań 1976, ss. 200.
- Gaj J., *Zarys historii sportu w Polsce 1867–1996*, pod red. J. Gaja i B. Woltmanna, Gorzów Wlkp. 1999, s. 7–9, 61–83, 147–214, 261–264.
- Gaj J., *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 2003, ss. 260.
- Gaj J., *Zarys turystyki w Polsce w XIX i XX wieku*, Poznań 2001, ss. 172.
- Gaj J., Hądzelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*, „Monografie AWF w Poznaniu”, nr 289, Poznań 1991, ss. 392.
- Gaj J., Hądzelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, „Podręczniki AWF w Poznaniu”, nr 45, Poznań 1997, ss. 278.
- Gaj J., Natanek A., Woltmann B., Nowak L., *Kultura fizyczna na Ziemi Gorzowskiej (1945–1979)*, Poznań 1984, ss. 140.
- Gaj J., Woltmann B., *Sport w Polsce 1919–1939*, Gorzów Wlkp. 1997, ss. 108.
- Gaj J., Woltmann B. (red.), *Sport w województwie gorzowskim 1975–1990*, Gorzów Wlkp. 1993, ss. 250.
- Godlewski P., *Sport w Polsce na tle politycznej rzeczywistości lat 1944–1956*, „Monografie AWF w Poznaniu”, nr 367, Poznań 2007, s. 10.
- Godlewski P., *Sport wyczynowy w procesie przemian ideologicznych i społecznych w Polsce 1956–1989*, Wydawnictwo Athenae Gedanienses, Gdańsk 2015, s. 11–12.
- Grot Z., *Krótki rys Studium Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–1939*, [w:] M. Godycki (red.), *40 lat od Katedry Wychowania Fizycznego UP do Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu*, Poznań 1959, s. 13–44.
- Jurek T., Zaborniak S., Obodyński K., *Wstęp*, [w:] T. Jurek, K. Obodyński, S. Zaborniak. (red.), *Z dziejów turystyki i sportu w Polsce*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009, s. 7–8.
- Katedra i Studium Wychowania Fizycznego na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1945*, [w:] J. Gaj (red.), *Dzieje Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu (1919–1994)*, Poznań 1996, s. 12–83.
- Katedry i Zakłady WSWF*, „Kronika Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu”, z. 1: do 1956/57 r., Poznań 1957, s. 68–69.

- Kunicki B.J., *Przedmowa*, [w:] B.J. Kunicki (red.), *Z dziejów kultury fizycznej. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Gajowi z okazji 65 rocznicy urodzin*, Wyd. Polskie Towarzystwo naukowe Kultury Fizycznej, Sekcja Historii i Oddział w Gorzowie Wlkp., Gorzów Wlkp. 1996, s. 3–10.
- Leszno i Leszczyńscy*, Leszno 1997, s. 108–116.
- Nowak L., *Działalność dydaktyczno-naukowa i organizacyjna profesora Jerzego Gaja w szkolnictwie wyższym wychowania fizycznego*, [w:] T. Jurek, K. Obodyński, S. Zaborniak (red.), *Z dziejów turystyki i sportu w Polsce*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009, s. 16–21.
- Nowak L., *Wykaz prac doktorskich i habilitacyjnych napisanych pod kierunkiem prof. dra hab. Jerzego Gaja*, [w:] T. Jurek, K. Obodyński, S. Zaborniak (red.), *Z dziejów turystyki i sportu w Polsce*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009, s. 47–48.
- Pawluczuk Z. (red.), *Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”*, Gdańsk 1996, s. 119–126.
- Praca sportowa Robotniczego Klubu Sportowego Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego w Kaliszu*, „Sport Robotniczy”, t. 2, Warszawa 1964, s. 148–151.
- Samodzielni pracownicy nauki i zastępcy profesorów WSWF*, „Kronika Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu”, z. 1: *do 1956/57 r.*, Poznań 1957, s. 41.
- Siwiński W., Tauber R.D., Mucha-Szajek E., *Hotelarstwo, gastronomia, turystyka i rekreacja w procesie integracji europejskiej*, Poznań 2005, s. 104–114.
- Studia z dziejów Polski, Niemiec i NRD XVI–XX w.*, Poznań 1974, s. 29–32.
- Wkład poznańskiej AWF w rozwój teoretycznych podstaw kultury fizycznej*, Poznań 1975, s. 202–210.
- Woltmann B. (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 4, Gorzów Wlkp. 2000, s. 157–172.
- Woltmann B., *Działalność Profesora Jerzego Gaja w dziedzinie historii kultury fizycznej*, [w:] B.J. Kunicki (red.), *Z dziejów kultury fizycznej. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Gajowi z okazji 65 rocznicy urodzin*, Wyd. Polskie Towarzystwo naukowe Kultury Fizycznej, Sekcja Historii i Oddział w Gorzowie Wlkp., Gorzów Wlkp. 1996, s. 5–10.
- Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 2 (*Ogólnopolska Konferencja Historyków Kultury Fizycznej Chycina 1995*), Wrocław 1996, s. 39–44.
- Z problematyki badań dziejów kultury fizycznej Wielkopolski (1945–1956)*, „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu”, z. 18, Poznań 1969, s. 205–227.
- Źródła prasowe w badaniach dziejów kultury fizycznej w województwie poznańskim (prasa miasta Poznania w latach 1918–1939)*, „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu”, z. 10, Poznań 1965, s. 259–264.
- Źródła prasowe w badaniach dziejów kultury fizycznej w województwie poznańskim – prasa prowincjonalna lat 1918–1939*, cz. 2, „Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu”, z. 8, Poznań 1964, s. 161–165.

Professor Jerzy Gaj (1929–2016). Outstanding historian of physical culture

Abstract

This publication came at the initiative of his students. It is dedicated to Professor Jerzy Gaj, an outstanding scholar in the field of physical culture history, an academic teacher, a physical culture activist. His contribution to the dissemination of the most recent history of physical education and sport, and, in the recent period, tourism as well, was remarkable. Professor Jerzy Gaj was the creator of the Summer School of Physical Culture Historians in Poland. His participation in the educational, scientific and editorial processes of numerous publications, reviews and scientific opinions was of invaluable significance for the development of the history of physical culture. It is evidenced by widespread recognition and numerous distinctions granted to the Professor.

Keywords: Jerzy Gaj (1929–2016), biography, the most recent history of physical culture.